

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовао комисију

На основу члана 127 Статута Филолошког факултета Универзитета у Београду и члана 128 Закона о високом образовању Наставно-научно веће Филолошког факултета у Београду на седници одржаној 27. априла 2016. године донело је одлуку (бр. 1083, од 4. 5. 2016. године) о образовању Комисије за преглед и оцену докторске дисертације коју је Фуад Баћићанин предао под насловом *Преплитање култура на тлу Србије у османско доба – на примеру алхамијадо књижевности.*

2. КОМИСИЈА

1. Др Анђелка Митровић, ментор; редовни професор; Оријентална филологија; 22. 05. 2006; Филолошки факултет, Београд
2. Др Љиљана Чолић; редовни професор; Османистика; 7. 7. 2007; Филолошки факултет, Београд
3. Др Ема Миљковић, редовни професор; Историја; 5. 10. 2013; Филозофски факултет, Ниш
4. Др Марија Ђинђић, научни сарадник Института за српски језик САНУ; Српска филологија и лингвистика; 17. 7. 2014; Институт за српски језик САНУ

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1. Име, име једног родитеља, презиме:
Фуад, Абдулах, Баћићанин
2. Датум рођења, општина, република:
3. 1. 1974; Нови Пазар; СР Србија

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Преплитање култура на тлу Србије у османско доба – на примеру алхамијадо књижевности

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација Фуада Баћићанина броји 228 стране компјутерског текста и подељена је на следећа

поглавља: Увод (1-6), Алхамијадо књижевност на јужнословенском простору (6-29), Најзначајнија дела на нашем говорном простору (30-53), Аребица, модификовано арапско писмо (54-63), Алхамијадо поезија на тлу Србије (64-130), Прозни алхамијадо текстови на тлу Србије (131-184), Турцизми у алхамијадо литератури (185-209), Закључак (210-213) Извори – рукописи (214-215) и Литература (216-227). Поглавља су подељена на више потпоглавља у којима су обрађене одређене проблемске целине. На крају рада стоје и следећи додаци: Биографија кандидата (228), Изјава о ауторству, Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада и Изјава о коришћењу.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Вишевековна владавина Османског царства на јужнословенским просторима оставила је дубок и неизбрисив печат у материјалној и духовној култури балканских народа, а источанство је постало значајна компонента и наше културе. Утицај Оријента најприсутнији је у језику, кроз бројне позајмљенице оријенталног порекла – турцизме/оријентализме, у народном стваралаштву и у књижевности 19. и 20. века. Плод преплитање култура Запада и Истока, односно хришћанске и муслиманске традиције јесте и алхамијадо писменост која обухвата текстове – прозне и поетске – на нашем језику писане арапским писмом, тзв. арабицом/аребицом. Алхамијадо литература је интернационални феномен будући да је настала на свим просторима где су владали Арапи и Турци.

Алхамијадо књижевност се на нашем говорном подручју дуго времена везивала најчешће за територију Босне и Херцеговине. Међутим, са сигурношћу се може рећи да је она настајала и на простору данашње Србије, да је писана на српском језику и да носи одређене специфичности и особености у односу на друге европске земље и језике јер представља спој османско-исламске и словенско-хришћанске културе и различитих литерарних традиција, односно језика једног, словенског народа и писма другог, семитског народа. Иако се на јужнословенским просторима ова врста писмености смешта у временски период који почиње у другој половини 17. века и траје до почетка 20. века, постоје и рукописи написани у 15. веку, али и они из друге половине 20. века.

Османско, односно арапско писмо је на неким просторима Османског царства било прихваћено као споредно писмо, писмо вере, писмо књижевности или администрације, док је у неким деловима царства ово писмо било једино које се користило. Неки народи су прихватањем ислама у потпуности прихватили и арапско писмо, као Турци, Персијанци, Малајци... Посебно је занимљива појава то што су поједини народи своје писмо задржали, али су се, у додиру с исламом или прихватањем ислама, служили и арапским писмом. Према истраживањима, арапским писмом су писани текстови на албанском, грчком, француском, шпанском, пољском, белоруском, али и на немачком, мађарском и латинском језику. Како је овај облик писмености, односно књижевности, најпре настао у Шпанији и сам назив је настао од арапске речи *al-aḡamiyya* (*al-‘aḡamiyya*), што би значило „неарапски“, „стран“, односно ал-аџемија (*al-‘aḡamiyya*) – „страни језик“, „шпански језик“. Шпанци су ту реч искривљено изговарали *аџамијадо*, а код нас је она адаптирана као *алхамијадо*.

Иако је у нашој земљи натала и развила се разноврсна и богата алхамијадо књижевност, овај специфични литерарни феномен још увек није довољно истражен и проучен. Отуда је докторска теза Фуада Баћићанина значајан допринос осветљавању ове проблематике. Главни циљ његовог истраживања био је да покаже у којој мери и на који начин се употреба арапског, односно османског писма, одомаћила у појединим деловима наше земље, те да су на том писму настала значајна дела српске књижевности. Употреба модификованог арапског писма последица је владавине Османског царства на нашим просторима, односно заједничког живота два или више народа, мешања различитих култура, различитих језика, различитих религија, различитих литерарних традиција... Ширењем арапске државе средином седмог века, поред арапске културе и вере на новоосвојеним територијама ширио се и арапски језик, а са њим и арапско писмо. По распрострањености употребе арапско писмо је друго у свету, а на нашим просторима раширило се посредством Турака Османлија и у форми прилагођеној турском језику. Употреба овог писма ширила се постепено, да би временом, на народном језику, настала и значајна књижевна дела писана такозваном *аребицом*. Арапско писмо у нашој средини преживело више реформи, односно прилагођавања гласовном

систему нашег језика, што је био прилично тежак посао јер је арапско писмо консонантско, а вокали се бележе само делимично. Овим реформама уведени су, помоћу дијакритичких тачака, нови графеми, па је писање и читање текстова на арабици било олакшано у знатној мери. Неке од тих реформи су биле безначајне. Међутим, из неких су произашле практичне и функционалне варијанте арапског/османског писма које су доживеле широку примену и биле су опште прихваћене.

У **Уводу** рада Ф. Баћићанин је представио структуру, садржај, изворе, научно-истраживачки приступ, поступак и методологију у рад. Он је у кратким цртама представио корене алхамијадо писменост, посебно турску књижевност и културу чији су се поједини елементи готово одомаћили у народном предању, култовима и обичајима балканских народа, истакавши чињеницу да је приличан број песника са ових простора писао на оријенталним језицима арапском, турском и персијском, и обогатио турску књижевну баштину оригиналним делима. Насгласио је и значај српског језика на османском двору јер је велики број поданика српског порекла заузимао високе државне функције. У том смислу изнео је и мишљење неких стручњака да је најранији писани алхамијадо текст на српском језику вероватно настао у Истанбулу, у 15. веку. То је четворојезични арапско-персијско-грчко-српски речник састављен на двору и намењен онима који су учили српски језик.

Друго поглавље **Алхамијадо књижевност на јужнословенском простору** (6-29) садржи две теметске целине: **Алхамијадо и диванска књижевност (општи поглед)** и **Историјат истраживања и прва писања о алхамијадо књижевности на јужнословенском простору**. У првом делу овог поглавља кандидат је указао на последице османске владавине и исламизације на Балкану. Посебно се позабавио оријенталним утицајима на домаћу традицију, истичући да су Османлије донеле са собом и наметнуле у одређеним сегментима друштва употребу три оријентална језика: турски који је био језик администрације, арапски као језик нове вере – ислама, који се постепено ширио и на јужнословенским просторима и персијски, који је био језик књижевности, пре свега поезије. С обзиром на то да су балкански муслимани у доба османске власти, прецизније речено на прелазу из 16. у 17. век, веома мало писали на на домаћем народном језику и да су у мектебима и медресама учили поменуте оријенталне језике. Захваљујући томе су, на оријенталним језицима, првенствено на турском, настала бројна књижевна дела, која стога свакако припадају и корпусу турске књижевности. С друге стране ова велика оријентална литерарна традиција извршила је знатан утицај и на локалну писану заоставштину, а он се особито осећа у алхамијадо књижевности. Стога је Ф. Баћићанин поклатио одређену пажњу и турској, диванској књижевности, чију основу представља стара турска народна књижевност која је под утицајем исламске културе, као и класичне персијске поезије добила ново рухо. Неколико страница овог сегмента досертације кандидат је посветио неколицини стваралаца из Србије чији песнички дивани заузимају значајна места у историји диванске књижевности, међу којима је свакако најпознатији и највећи Сабит Алаудин Ужичанин (17. и 18. век).

Други део овог поглавља представља неопходан и функционалан увод у главну тему тезе у коме је Баћићанин на десетак страница представио релевантне научно-истраживачке радове посвећене алхамијадо књижевности у којима је истакнут њен значај за историју књижевности српскохрватског говорног одручја, као и за историју српскохрватског језика. Између осталих поменуо је радове Асима Пеце, Стојана Новаковића, шеиха Сејфудина еф. Кемуре, Владимира Ђоровића, Мехмеда Ханџића, Јована Кршића, Фехима Бајрактаревића, Вернера Лефелдта и других.

У трећем поглављу **Најзначајнија дела на нашем говорном простору** у посебним одељцима обрађену су поетске и прозне врсте, односно дела на нашем језику писана арабицом. Љубавна алхамијадо поезија из 18. и 19. век, која се убраја у зачетке алхамијадо стваралаштва на јужнословенским просторима и одликује се у почетном периоду чистим језиком, језиком без турцизама, представљена је стиховима више песника,

почевши од најстарије песма *Хирват туркиси* Мехмеда Ердџа из 1588/89. године, па до, по многима најлепше љубавне песме *Ашиклијски елиф-бе* Фејза Софте. **Дидактичке песме**, односно морално-поучне песме, које својим садржајем саветују и подучавају читаоце и слушаоце, јављају се у другој половини 19. века. Оне су представљене песмом *Абидија* коју је саставио „неки Јусуф-бег Ченгић”, а која је ушла у више антологија алхамијадо поезије. Посебна врста дидактичке алхамијадо поезије јесу **насихати**, поучне и саветодавне песме верске садржине. Представљајући **илахије**, верске песме у славу Бога, које говоре о божјој величини, божјој милости и божјем опросту, докторанд је истакао чињеницу да је алхамијадо поезија у током свог развоја све више попримала верски карактер и то илустровао *илахијом* Мухамеда Хаваија Ускуфије. **Касиде**, песме с циљем, које су настале међу преисламским Арапима, нашле су се и у корпусу наше алхамијадо поезије, а најпознатију *Ајваз-дедину* касиду објавио је Владимир Ђоровић 1927. године. **Арзухали**, бунтовне песме, настале у 18. и 19. веку, које изражавају народни протест против неправде у друштву, представљене су *Дувањским арзухалијем* Мехмед-аге Прушћанина. **Мевлуди**, песме о рођењу Пророка Мухамеда, често су писани на нашим просторима, а свакако најпознатији јесте *Мевлуд* Хафиза Салиха Гашевића из Никшића, чији су делови у тези и цитирани.

С обзиром на то да су прозна алхамијадо дела писана у далеко мањем обиму, кандидат је издвојио и описао само она најзначајнија, издвојивши посебно речнике и трактате различите садржине.

У четвртном поглављу **Аребица, модификовано арапско писмо** представљен је трећи алфавет наше писмености. Ширење арапског писма почело у 7. века и одвијало се заједно са наглом експанзијом ислама и арапског језика. Арапским писмом отада су се служили бројни народи: Турци све до 20. века, затим Татари, Курди, Бербери, Черкези... Оно служи за писање не само арапског, већ и других исламских језика; Персијанци су га прилагодили свом језику и користе га од 7. века па све до данас. Аребица се код нас почела употребљавати успостављањем османске власти, најпре у различитим административним документима – вакуфнамама, сицилима, дефтерима, кануннамама, у пореским и матичним књигама, где су се наше речи писале арапским писмом. Касније је она нашла свој пут и до литературе. Употребу аребице пратиле су разне реформе, чији је циљ било прилагођавање арапског алфавета гласовном систему словенских језика, које је докторанд у овом делу рада детаљно представио, закључујући да аребица код нас никада у потпуности није избачена из употребе захваљујући ретким појединцима који су је користили и користе за писање мевлуда.

Пето поглавље **Алхамијадо поезија на тлу Србије** централни је део тезе. У њему су шире представљене најфреквентније песничке врсте и описана и анализирана конкретна дела, дата у латиничној транслитерацији, а потпуности информације о њима доприносе и прилози у виду копија страница појединих рукописа. Своја разматрања докторанд је започео обрадом *мевлуда*, свакако најпопуларнијег облика алхамијадо поезије уопште. Одредивши семантичко поље саме речи *мевлуд*, и месту *мевлуда* у животу и култури јужнословенских муслимана, Баћићанин се посебно задржао на мавлудским свечаностима које се организују у одређеним значајним приликама, као и на *мавлуду* као побожном спеву о жовоту посланика Мухамеда. При томе је врло детаљно презентовао садржај, форму и стилу, као и саме стихове *Мевлуда* Арифа Брканића Сарајлије, песника из Новог Пазара који је штампан 1911. године. Поред тога представљен је и *Мевлуда* Назифа Шушевића (рођен 1860) који је писан на народном језику лепим и јасним арапским писмом. У Потпоглављу **Морално-поучна поезија** детаљно је обрађена *касиде*, песничка врста, које је по неким оријенталистима слична оди у европским књижевностима. Удаљујући се у неким случајевима од оригиналне арапске песме с циљем, *касиде* на нашим просторима каткада поприма дидактички карактер, па је због тога неки називају и *касиде несихат*. Докторанд се посебно задржао на две *касиде* Назифа Шушевића, које се сматрају најдужим песмама у алхамијадо литератури код нас. То су *Касиде несихат*, позната и као *Касиде о смрти*, и *Касиде несихат II*. Ова песничка врста илустрована је и

песмама Арифа Сарајлије – *Дински насихат*, као и Сулејмана Табаковића – *Касида Ибрахим*. Стваралаштво С. Табаковића има, поред литерарног, и значај за националну историју јер даје доста информација о песниковом времену. Стога се Ф. Баћићанин осврнуо и на његово целокупно стваралаштво. *Илахијама*, односно побожним песмама које су, у одређеном обиму, такође, неговане на нашим просторима, припадају завршне разматрања и последње странице овог поглавља. Једну од најпознатијих *илахија* на српском језику написао је Мухамед Хеваји Ускуфи, кога многи историчари књижевности сматрају најплодоноснијим и најталентованијим алхамијадо песником. Из његовог опуса издвојене су две песме: *Укажи* и *Позив на веру*.

Шесто поглавље **Прозни алхамијадо текстови на тлу Србије** посвећено је прозном алхамијадо стваралаштву на тлу Србије. Већина текстова из овог корпуса верског је карактера. То су, заправо, поучна предавања о курбану или хиџри, на пример, и преводи Курана, у којима су и курански текст и превод написани истим арапским писмом, али на два језика. Посебна пажња у овом делу рада поклоњена је двама вишелингвалним – арапско-персијско-грчко-српским речницима написаним у 15. веку, који су уједно и нека врста конверзационих приручника. Због њиховог значаја за нашу културу и науку, али и лепоте израде и писма, Баћићан је представљање и анализу ових приручника допунио копијама седам страница рукописа који се данас чувају у библиотеци џамије Сулејманије у Истанбулу (Речник 4749 и 4750 XV). Одређени простор у овом поглављу Баћићанин је одвојио и за преводе куранског текста и хадиса који имају и лингвистички и књижевни значај за наше алхамијадо наслеђе, али и за историју српског језика и теорију превођења.

Једна од карактеристика алхамијадо књижевности на јужнословенским просторима јесте и употреба турцизама, особито у каснијим фазама њеног развоја. Отуда је сасвим природно да је Ф. Баћићанин једно поглавље, седмо по реду, насловљено **Турцизми у алхамијадо литератури** посветио и овом лексичком слоју. У уводним напоменама објаснио је настанак, статус, значај и терминолошка решења везана за речи оријенталног порекла у нашем језику, која су данас у оптицају у науци, али и у широкој употреби. Саставио је и сврсисходан речник турцизама које је ексцерпирео из алхамијадо текстова представљених у раду (стр. 192-209).

У **Закључку** дисертације дат је и краћи осврт на главне резултате истраживања спроведених у раду, који представљају потврду главне хипотезе докторске дисертације да је алхамијадо писменост у различитим облицима постојала и развијала се више векова и на српском језику, писана, преписивана, а касније и штампана арабицом, модификованим арапским писмом прилагођеним гласовном систему српског језика. Анализом поетских и прозних текстова представљене су специфичности алхамијадо стваралаштва на српском језику у садржају, формама, стилу и начину писања, начину говора и изражавања. Своја истраживања Фуад Баћићанин је обавио на аутентичној рукописној грађи – укупно 23 рукописа – које је навео у поглављу **Извори**.

На самом крају тезе наведена је веома богата библиографија радова на српском/српскохрватском и турском језику коју је Фуад Баћићанин користио и цитирао у свом истраживачком поступку.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији

Научни и стручни радови:

1. Баћићанин, Ф. и Шемсовић, С. (2011). *Рукописна оставитина Назифа Шушевића (1860-1923)*. Нови Пазар, Народна библиотека „Доситеј Обрадовић”.

2. „Алхамијадо пјесник Назиф Шушевић (1860-1923), свједок једног времена и поднебља“, *Новопазарски зборник*, бр. 34 (2011), стр. 125-136. Нови Пазар, Музеј „Рас“.
3. „Последњи рукописи алхамијадо књижевности и значај њихове дигитализације“, *Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину: тематски зборник у 4 књиге*, (2012), књ. 1: *Дигитализација културне и научне баштине*, стр. 257-272. Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду.
4. „Алхамијадо књижевност, општи поглед“, *Philologia mediana*, год. V, бр. 5 (2013), стр. 253-266. Ниш, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
5. „Алхамијадо пјесник Ариф Сарајлија“, *Култура: у потрази за новом парадигмом: тематски зборник у 4 књиге*, (2013), књ. 2, стр. 389-404. Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду.
6. „Језик Мевлуда завичајног алхамијадо пјесника Арифа Сарајлије“, *Србија између истока и запада: Наука, образовање, култура, уметност: тематски зборник у 4 књиге*, (2014), књ. 4: *Језици Балкана у компаративном и интердисциплинарном контексту*, стр. 155-169. Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Дисертација Фуада Баћићанина *Преплитање култура на тлу Србије у османско доба – на примеру алхамијадо књижевности* функционално је структурисана, а резултати до којих је кандидат дошао у свом истраживању прегледно и јасно су изложени и у садржинском и у формалном смислу.

Карактер обављених испитивања више књижевних и језичких проблема изискивао је примену сложеног истраживачког поступка. Методологија при изради дисертације у потпуности је била усклађена са постављеним задацима – дескрипцијом и различитим облицима анализе изабраног корпуса поетских и прозних алхамијадо текстова.

Тема ове докторске дисертације интердисциплинарна је и задире у више научних области, првенствено у књижевну и лингвистичку оријенталистику, али и у историју српске књижевности и историју српског језика, у оријенталистичку компаратистику.

Изнети закључци везани за настанак, развој и карактер алхамијадо литературе на српском језику имаће вишеструк значај за нашу оријенталистику, али и за више националних дисциплина и области.

VII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА НАПОМЕНА

С обзиром на то да алхамијадо писменост на нашем језику представља занимљив и специфичан литерарно-језички феномен, који је веома мало истражена, тема докторске дисертације коју је Фуад Баћићан пријавио и урадио има пуно научно оправдање. Посебно треба нагласити чињеницу да се ова тематика по први пут целовито обрађује у нашој средини. Стога су резултати и закључци, које је докторанд јасно, систематично

и и прегледно изложио у овој дисертацији, важни за сваки даљи рад у у овоо области.

Начин обраде грађе и представљање резултата истраживања врло сложене проблематике дисертације потврђује значај и актуалност одабране теме за више научних дисциплина, као и способност кандидата за научно-истраживачки рад, уочавање битних научних проблема и формулисање закључака. У том смислу она представља самосталан и оригиналан научни допринос првенствено књижевној и лингвистичкој оријенталистици, односно оријенталистичкој компаратистици и изчавању оријентализма у српској књижевности.

X ПРЕДЛОГ:

На основу укупне оцене дисертације, Комисија једногласно позитивно оцењује докторску дисертацију Фуада Баћићанина, предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета у Београду да њено мишљење усвоји и по окончаној процедури кандидата позове на одбрану.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1. Др Анђелка Митровић, редовни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду, ментор
2. Др Љиљана Чолић, редовни професор Филолошког факултета, универзитета
у Београду
3. Др Ема Миљковић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета
у Нишу
4. Др Марија Ђинђић, научни сарадник Института за српски језик САНУ